Bohumil Bydžovský
Příklad jednodvojznačné příbuznosti dvou rovinných polí

Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky, Vol. 47 (1918), No. 4-5, 247--262

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/109400

ducha; všechno, co uveřejnil, vyznamenává se logicky přesnou a krásnou formou, která, jak se mi zdá, svědčí o zvláštním ohledu spisovatelově ke čtenáři. Veliký vliv, který měl na své žáky všech stáří a všech národností, nezakládal se nikdy na snížení vědecké úrovně. Často se zabýval těžkými úlohami a tu nebylo snadno jej sledovati. Dovedl však vyhledati jednoduchost i tam, kde jí jiní nehledali; mathematická přesnost a jasnost byla jeho přirozeností. Jeho díla mají trvalou cenu zejména jakožto bezpečné východisko při studiu rozmanitých problémů, ku kterým jsou vedeni mathematikové pokrokem vyšší geometrie. Takto se Darboux již mnohokrát osvědčil ať již šlo o úlohy elementární nebo nejtěžší, a jest jisto, že dlouho budou působiti hloubka a přesná methodičnost jeho myšlení, vybraný vkus a jasné nazírání na vědecké otázky, vlastnosti to, pro které patří Darboux k nejlepším učitelům mathematiky.

Příklad jednodvojznačné příbuznosti dvou rovinných polí.

B. Bydžovský.

Zvláštní případy Cremonových transformací, t. j. jednojednoznačných příbuzností dvou rovinných polí, byly a jsou v literatuře hojně projednávány. Vzpomínám na př. transformace kvadratické, transformace 5-ho st., jež se vyskytuje při řešení Chaslesova problému projektivnosti, t. zv. Geiserovy transformace 8-ho st., t. zv. transformací Jonquières-ových atd. Naproti tomu málo pozornosti je věnováno zvláštním případům rovinných příbuzností víceznačných, jichž obecná theorie také už je částečně provedena.[1]) Tento článek má za účel upozorniti na zajímavý příklad takové transformace, a to příbuznosti jednodvojznačné, k níž se dospívá z theorie rovinné křivky 6-ho st. s osmi dvojnásobnými body (jež je hyperelliptická), a jež má důležitost právě pro tuto křivku. Na této zvláštní transformaci vysvitnou také některé charakteristické vlastnosti obecné racionální transformace.

---

[1]) V. Pascal, »Repertorium d. höh. Math.« II. 1. str. 366.

Vlastnímu výkladu této jednodvojznačné transformace je třeba předeslati stručné studium zvláštní transformace Cremonovy.

I.

1. Zvolme v rovině ξ osm bodů $A_1, \ldots, A_8$ v obecné poloze; budiž A_9 devátý bod base svazku kubických křivek Σ, určeného zvolenými osmi body. Libovolným bodem roviny X_1 prochází — pokud je to bod rozdílný od bodů A_i — jediná křivka k_3 tohoto svazku; sestrojme její tečnu v bodě A_9 a budiž T další průsečík této tečny s křivkou. Spojnice TX_1 protne křivku ještě v jednom bodě X_2. Oba body X_1, X_2 jsou sdruženy Cremonovou transformací, jež je involutorní, ježto táž konstrukce vede od bodu X_2 k bodu X_1. Tuto transformaci [2]) budeme v dalším označovati J.

K jejímu studiu je třeba znáti geometrické místo bodu T.[3]) Svazek křivek Σ je, jak známo, projektivní se svazkem tečen v libovolném společném bodu, tedy také v bodu A_9. Oba svazky vytvoří průsečíky sdružených elementů křivku čtvrtého stupně, kterou budeme značiti k_4. Tato křivka obsahuje body $A_1, \ldots, A_8$ jednoduše; bod A_9 je pak trojnásobný. Neboť ve svazku existují tři křivky, pro něž bod A_9 je inflexní; pro ty splyne bod T s bodem A_9, což se tedy stane třikráte. Řada bodů T na křivce k_4 je projektivní se svazkem tečen v bodě A_9; je tedy svazek Σ projektivně přiřazen řadě bodů T na křivce k_4.

2. Pokud bod X_1 nesplyne s některým bodem A_i, odpovídá mu, jak jsme shledali, jediný bod X_2. Hlavní body transformace J lze tedy hledati jen mezi body A_i.

Je-li $X_1 \equiv A_9$, je k_3 kterákoliv křivka svazku Σ; spojnice TX_1 splyne s TA_9 a bod $X_2 \equiv A_9 \equiv X_1$; je tedy A_9 samodružný, nikoliv hlavní bod transformace J.

Naproti tomu je každý bod A_i pro $i = 1, \ldots, 8$ hlavní. Neboť je-li $X_1 \equiv A_i$, je k_3 kterákoliv křivka svazku Σ

[2]) Je známa. V. Bertini, „Annali di matematica“ (2) 8 str. 273.

[3]) Toto geom. místo je vůbec důležitě pro studium křivky 6-ho st. v. K. Rohn „Die Maximalzahl etc.“ Math. Ann. roč. 1913. a také mé pojednání: „Konstrukce rov. křivek 6. st. atd.“ Rozpr. Č. Akad. roč. XXII. (1913) čís. 46.

a spojnice TA_i protne ji po třetí mimo bod A_i, je-li $i = 1, \ldots, 8$. Tento třetí průsečík X_2 je pro každou k_3 jiný a vyplní celou hlavní křivku odpovídající bodu A_i. Tuto křivku vytvoří zřejmě svazek Σ se svazkem paprsků (A_i). Elementy těchto dvou svazků jsou si přidruženy tímto způsobem: na každé křivce svazku Σ existuje jediný bod T a této křivce odpovídá tedy jediný paprsek svazku (A_i). Obráceně leží na určitém paprsku svazku (A_i) tři body T, neboť geom. místo těchto bodů je křivka k_4, kterou paprsek vedený bodem A_i protne ještě ve třech bodech. Určitému bodu T přísluší pak jediná křivka svazku Σ, totiž křivka určená tečnou $A_9 T$ v bodě A_9. Každému paprsku svazku (A_i) odpovídají tedy tři křivky svazku Σ, čili (rozpadající se) křivka stupně devátého, jež má trojnásobné body $A_1, \ldots, A_9$. Dle známých pravidel vytvoří tyto útvary průsečíky elementů sobě odpovídajících křivku stupně desátého, jež má bod A_i za čtyrnásobný, ostatní body A_k za trojnásobné. Avšak křivka k_4 tvoří součást této křivky stupně desátého; zbývá tedy jako hlavní křivka odpovídající bodu A_i křivka šestého stupně $k_6^{(i)}$, jež má trojnásobný bod A_i, ostatní body A_k za dvojnásobné mimo A_9, jehož křivka neobsahuje.

Dospěli jsme výsledku: *Cremonova involuce J má osm hlavních bodů $A_1, \ldots, A_8$ šestého stupně; hlavní křivky jsou racionální křivky šestého stupně, mající příslušný hlavní bod za trojnásobný, ostatních sedm za dvojnásobné.* Tyto křivky označíme $k_6^{(1)}, \ldots, k_6^{(8)}$.

Z této věty plyne stupeň transformace J. Pro Cremonovu transformaci stupně n-ho, jež má α_i bodů i-násobných, platí, jak známo z theorie těchto transformací, vztah

$$\alpha_1 + 4\alpha_2 + \ldots + i^2\alpha_i + \ldots = n^2 - 1.$$

V našem případě existuje $\alpha_6 = 8$ bodů hlavních šestého stupně i platí

$$6^2 . 8 = n^2 - 1$$

a odtud

$$n = 17.$$

Involuce J je stupně 17-ho.

3. Význam této involuce pro theorii křivek 6. st. s osmi dvojnásobnými body je vyjádřen větou:

Každá křivka šestého stupně mající dvojnásobné body $A_1, \ldots, A_8$ *převádí se touto involucí sama v sebe.*

Budiž k_6 libovolná taková křivka. Libovolná křivka k_3 svazku Σ protne ji mimo body $A_1, \ldots, A_8$, jež platí za šestnáct průsečíků, ještě ve dvou bodech X_1, X_2. Spojnice $\overline{X_1 X_2}$ protne k_3 v bodě T. Každá křivka šestého stupně, jež má dvojnásobné body $A_1, \ldots, A_8$, protne k_3 ještě ve dvojici bodů, jichž spojnice — dle známé věty o korresiduálních skupinách — protíná k_3 v témže bodě T. Vezměme v úvahu specielně takovou křivku rozpadající se ve dvě křivky třetího stupně. Avšak ty protnou k_3 — mimo body $A_1, \ldots, A_8$ — ještě dvakráte v bodě A_9, takže spojnice dalších dvou průsečíků přejde v tomto případě v tečnu ke k_3 v bodě A_9. Je tedy T tečnový bod bodu A_9 na k_3; ježto tedy spojnice $\overline{X_1 X_2}$ prochází bodem T, jsou body X_1, X_2 sdruženy v involuci J. Ježto bod X_1 lze voliti libovolně na k_6, plyne odtud, že bod sdružený involucí J s libovolným bodem této křivky leží opět na této křivce; tím je hořejší věta dokázána.

II.

4. Budiž dána druhá rovina ξ'. Sestrojíme vztah mezi rovinami ξ a ξ', v němž by bodům roviny ξ' odpovídaly dvojice involuce J roviny ξ, a obráceně, tímto způsobem: zvolme v rovině ξ' dva body S', D', v rovině ξ paprsek d neobsahující žádný bod A_i. Přiřaďme svazek paprsků (S') projektivně svazku kubických křivek Σ; svazek paprsků (D') řadě bodové na d. Bodu X' roviny ξ' přiřadíme pak dvojici involuce J v rovině ξ, kterou obdržíme touto konstrukcí: promítneme bod X' z bodů S', D'. Paprsku $\overline{S'X'}$ odpovídá křivka k_3 svazku Σ, paprsku $\overline{D'X'}$ bod Y na d. Na k_3 sestrojíme známý bod T, v němž tečna v bodu A_9 vedená podruhé protne křivku, a spojíme jej s Y; spojnice $\overline{TY}$ protne k_3 ještě ve dvou bodech X_1, X_2, jež tvoří, dle výkladu odst. 1., dvojici involuce J; to je dvojice odpovídající bodu X. Z toho ihned plyne, jak obráceně k danému bodu X_1 roviny ξ sestrojíme bod X', jenž mu odpovídá v rovině ξ': sestrojíme bod X_2, tvořící s bodem X_1 dvojici involuce J. Spojnice $\overline{X_1 X_2}$ protne přímku d v bodě Y. Ve svazku

(D') sestrojíme paprsek odpovídající bodu Y, ve svazku (S') paprsek odpovídající křivce k_3 svazku Σ určené bodem X_1. Oba paprsky takto sestrojené protnou se v hledaném bodu X', jenž odpovídá bodu X_1 a ovšem také bodu X_2.

Tím je sestrojena jednodvojznačná příbuznost, jejímuž studiu je věnován tento článek; označím ji stručně $T[1, 2]$. V ní každému bodu roviny ξ' odpovídají dva body roviny ξ, každému bodu roviny ξ jediný bod roviny ξ'. Když bod X' proběhne celou rovinu ξ', dvojice jemu odpovídající pokryjí rovinu ξ právě jednou; když však bod X proběhne rovinu ξ, bod jemu odpovídající pokryje rovinu ξ' dvakráte, ježto týž bod X' odpovídá dvěma polohám bodu X. Z toho důvodu nazývá se rovina ξ' dvojnásobnou rovinou příbuznosti $T[1, 2]$, kdežto rovina ξ je jednoduchá.

5. Podrobnější studium této transformace vede — dle analogie Cremonových transformací — ke zkoumání těch bodů obou rovin, pro něž přestává platiti všeobecný zákon transformační, totiž jednodvojznačnost, a jež — dle téže analogie — se nazývají hlavními.

Počněme rovinou ξ'; hledejme v ní body, jimž odpovídá nekonečně mnoho bodů roviny ξ. Bod S' promítá se určitým paprskem svazku (D'), tomu odpovídá určitý bod S na d. Libovolnému paprsku svazku (S') odpovídá určitá křivka k_3 svazku Σ, na níž obdržíme užitím bodu S — dle základní konstrukce předchozího odstavce — dvojici bodů odpovídající bodu S' na této křivce. Ježto každý paprsek svazku (S') promítá bod S', odpovídá tomuto bodu nekonečně mnoho takových dvojic. Každá tato dvojice leží na jedné křivce svazku Σ a na jednom paprsku svazku (S). Tak tedy geometrické místo dvojic, odpovídajících bodu S', jest křivka, jež vznikne průsečíky křivek svazku Σ s příslušnými paprsky svazku (S). Elementy těchto dvou svazků pak si odpovídají takto: křivce svazku Σ odpovídá jediný paprsek svazku (S), totiž spojnice bodu S s bodem T (v. odst. 1.) na této křivce; obráceně paprsku svazku (S) odpovídají čtyři křivky svazku Σ. Neboť tento paprsek protne křivku k_4, geometrické místo bodu T (v. odst. 1.), ve čtyrech bodech; každým z nich je určena jedna křivka svazku Σ odpovídající zvolenému paprsku. Oba svazky takto sdružené vytvoří křivku stupně třináctého ($4 \times 3 + 1 = 13$), jež má devět čtyrnásobných bodů A_i ($i = 1, \ldots, 9$); ježto křivka k_4 tvoří zřejmě součást této křivky, zbývá jako hlavní křivka odpovídající bodu S' křivka stupně devátého s_9, mající osm trojnásobných bodů $A_1, \ldots, A_8$ a obsahující jednoduše body A_9, S.

Přistupme k bodu D': paprsku $S'D'$ počítanému do svazku (S') odpovídá určitá křivka d_3 svazku Σ; sestrojme na ní známý bod T, v němž křivku protne tečna vedená v bodě A_9. Ježto bod D' je promítán všemi paprsky svazku (D') a těmto paprskům odpovídají všechny body přímky d, je zřejmo, že bodu D' odpovídají všechny dvojice involuce J ležící na d_3. Odpovídá tedy hlavnímu bodu D' hlavní křivka d_3.

6. Jestliže rovina ξ' obsahuje další body hlavní, nemohou míti svůj původ ani v neurčitostí křivky svazku Σ, ani v neurčitosti bodu řady d, jež by stanovily polohu příslušné dvojice bodové v rovině ξ; může však ještě vzniknouti neurčitost ve spojnici bodu na d s bodem T, na kteréžto spojnici (v. odst. 4.) leží příslušná dvojice. Tato neurčitost však se skutečně vyskytne: přímka d protne křivku k_4, geometrické místo bodu T, ve čtyřech bodech: T_1, T_2, T_3, T_4. Křivka svazku Σ určená na př. bodem T_1 — nazveme ji t_1 — je protata tečnou položenou v bodě A_9 právě v bodu T_1. Sestrojme paprsek svazku (S') odpovídající křivce t a paprsek svazku (D') odpovídající bodu T_1 na d; oba paprsky protnou se v bodě T'_1. Jestliže hledáme dvojici odpovídající v rovině ξ bodu T'_1, shledáme ihned, že je jich nekonečně mnoho, ježto spojnice $\overline{TY}$, o niž se, dle odst. 4., opírá konstrukce dvojic roviny ξ, stává se neurčitou, neboť $Y \equiv T \equiv T_1$. Všechny tyto dvojice pak vyplňují křivku t_1, jež tedy, jako hlavní, odpovídá hlavnímu bodu T'_1. Právě tak se naleznou další hlavní body T'_2, T'_3, T'_4, jimž odpovídají hlavní křivky t_2, t_3, t_4, náležející do svazku Σ a určené resp. body T_2, T_3, T_4.

Jiných hlavních bodů mimo šest nalezených není.

7. Body T_1, T_2, T_3, T_4 tvoří na d určitý dvojpoměr λ. Tento dvojpoměr tvoří — dle konce odst. 1. — také křivky t_1, t_2, t_3, t_4. Z toho plyne, že paprsky $\overline{D'T'_i}$ ($i = 1, 2, 3, 4$) a rovněž paprsku $\overline{S'T'_i}$ ($i = 1, 2, 3, 4$) tvoří týž dvojpoměr λ;

to však znamená, že body T'_i leží s body S', D' na kuželosečce.

Odtud věta:

Všech šest hlavních bodů roviny ξ' v transformaci $T[1, 2]$ leží na kuželosečce k'_2.

8. Určíme podobně hlavní body roviny ξ.

Především jsou hlavními body $A_1, \ldots, A_8$; neboť ty jsou hlavní v involuci J (v. odst. 2.) a každý z nich tvoří součást nekonečně mnoha dvojic involuce J, jimž odpovídá nekonečně mnoho bodů roviny ξ'. Uvažujme podrobně o jednom z nich, na př. A_1. Tento bod — jakožto bod X_1 — je určen kteroukoliv křivkou k_3 svazku Σ a tím bodem řady na d, v němž je tento paprsek protat spojnicí $\overline{A_1 T}$, kde T probíhá známou křivku k_4. Tímto způsobem jsou křivky svazku Σ uvedeny ve vztah s body řady na d, a to tak, že každé křivce odpovídá — dle konstrukce právě udané — jediný bod řady na d; obráceně bodu této řady odpovídají tři křivky svazku Σ, ježto spojnice tohoto bodu s bodem A_1 protne křivku k_4 mimo A_1 ještě ve třech bodech; každým z nich je určena jedna křivka svazku Σ. V rovině ξ' obdržíme tedy útvar odpovídající bodu A_1, když sdružíme oba svazky (S'), (D') tak, že paprsku svazku (S') odpovídá jediný paprsek svazku (D'), paprsku svazku (D') tři paprsky svazku (S'). Svazky tak sdružené vytvoří křivku st. čtvrtého mající trojnásobný bod S', jednoduchý bod D'. Tato křivka obsahuje jednoduše všechny další hlavní body T'_1, T'_2, T'_3, T'_4. Neboť křivky $t_1, \ldots, t_4$, těmto bodům odpovídající, náležejí do svazku Σ, jehož každá křivka určuje bod A_1. Ježto stejná úvaha platí pro body $A_2, \ldots, A_8$, nabyli jsme výsledku:

Body $A_1, \ldots, A_8$ jsou hlavní body čtvrtého stupně v rovině ξ; jim odpovídají v rovině ξ' křivky stupně čtvrtého, jež označíme $k'^{(i)}_4$. Tyto křivky mají společný bod trojnásobný S' a jednoduché D', T'_1, T'_2, T'_3, T'_4. Bodům každé této křivky odpovídají v rovině ξ dvojice, z nichž každá obsahuje bod A_i a vedle toho ovšem jeden bod křivky $k^{(i)}_6$ (v. odst. 2.).

9. Křivky $k'^{(i)}_4$ mají zajímavou vzájemnou polohu. Každé dvě křivky $k'^{(i)}_4$, $k'^{(h)}_4$ protnou se mimo bod S' (jenž platí za devět průsečíků) a body D', $T'_1, \ldots, T'_4$ (pět průsečíků) ještě ve dvou bodech, jež nazveme M'_{hi}, N'_{hi}. Každému z nich odpo-

vídá zřejmě oba body A_h, A_i; že tyto dva body tvoří dvojici involuce J, plyne z toho, že bod A_i leží na hlavní křivce odpovídající v této involuci bodu A_h. Spojnice $\overline{A_h A_i}$ protne přímku d v bodu, jemuž odpovídá určitý jediný paprsek svazku (D'); křivku k_4 ještě ve dvou bodech; křivkám svazku Σ jimi určeným odpovídají dva paprsky bodem S'. Z toho však plyne, že body M'_{hi}, N'_{hi} leží na dvou různých paprscích svazku (S'), avšak na jediném paprsku svazku (D').

Můžeme tedy vysloviti výsledek: *Každé dvě hlavní křivky čtvrtého stupně*[4]) *roviny ξ' protnou se mimo hlavní body této roviny ještě ve dvou bodech, jichž spojnice procházejí týmž společným jednoduchým bodem všech těchto hlavních křivek* (bodem D').

10. Bod A_9 je rovněž hlavní, což je způsobeno tím, že je určen — pokládáme-li jej za bod X_1 — kteroukoli křivkou svazku Σ. Některý bod jemu odpovídající obdržíme, když zvolíme libovolnou křivku svazku, sestrojíme k ní tečnu v bodě A_9, jež protne d v bodě Y; sestrojíme pak paprsky svazků (S'), (D') těmto útvarům odpovídající. Když křivka proběhne svazek Σ, bod Y proběhne řadu na d s ním projektivní; body odpovídající bodu A_9 vyplňují tedy útvar vytvořený projektivními svazky (S'), (D'), t. j. kuželosečku obsahující body S', D'. Tato kuželosečka obsahuje mimo to také body T'_i, neboť křivky třetího stupně odpovídající těmto bodům náležejí ovšem do svazku. Je to tedy známá již kuželosečka k'_2; ta odpovídá hlavnímu bodu A_9.

11. Body A_i jsou hlavní, poněvadž při konstrukci udané v odst. 4. nastává pro ně neurčitost ve volbě křivky svazku Σ. Další hlavní body roviny ξ obdržíme, když přihlédneme k možnosti, že nastane neurčitost ve volbě bodu na d. Tato neurčitost skutečně nastane pro bod, který leží na d a pro který příslušný bod T leží také na d. Takových bodů je osm, lépe řečeno, čtyři dvojice: ty, ve kterých přímka d je protata křivkami t_1, t_2, t_3, t_4 určenými body T_1, T_2, T_3, T_4, v nichž přímka d je protata křivkou k_4, geometrickým místem bodu T (v. odst. 6.). Uvažujme na př. křivku t_1. Ona protne d mimo T_1 ještě ve dvou

[4]) Jiných hlavních křivek stupně čtvrtého v rovině ξ' není, jak z dalšího výsledku je zjevno.

bodech T_{11}, T_{12}. Tyto dva body tvoří dvojici involuce J, ježto jejich spojnice prochází bodem T'_1. Tuto dvojici lze však sestrojiti na křivce t_1 užitím kteréhokoliv bodu řady na d. To znamená — vzpomeneme-li, že křivce t_1 odpovídá paprsek $\overline{S'T'_1}$, — že dvojici T_{11}, T_{12} odpovídají všechny body paprsku $\overline{S'T'_1}$. Tato dvojice dává tedy dva hlavní body stupně prvního. Právě tak jsou hlavní body další průsečíky d s křivkami t_2, t_3, t_4, jež označíme T_{21}, T_{22}; T_{31}, T_{32}; T_{41}, T_{42}.

Konečně nutno přihlédnouti k tomu, že také v rovině ξ' může nastati neurčitost při základní konstrukci. Ta nastane jen tehdy, když oba sdružené paprsky svazků (S'), (D') splynou. Paprsku $\overline{S'D'}$ počítanému do prvého svazku odpovídá křivka d_3 svazku Σ, počítanému do druhého bod S na d (v. odst. 5.). Dvojici D_1, D_2 involuce J, sestrojené na křivce d_3 užitím bodu S dle odst. 4., odpovídá tedy kterýkoliv bod spojnice $\overline{S'D'}$; jsou tedy D_1, D_2 další dva hlavní body stupně prvého.

Je zřejmo, že tím jsou vyčerpány hlavní body roviny ξ.

12. Uvedu nyní v přehledu *hlavní body* a *hlavní křivky* obou rovnic:

I. Rovina ξ. *a*) Hlavní body: 1. Pět dvojic bodů stupně prvého: D_1, D_2; T_{11}, T_{12}; T_{21}, T_{22}; T_{31}, T_{32}; T_{41}, T_{42}.

2. Jeden bod A_9 stupně druhého.

3. Osm bodů $A_1, \dots, A_8$ stupně čtvrtého.

b) Hlavní křivky:

1. Pět křivek stupně třetího d_3, t_1, t_2, t_3, t_4.

2. Jedna křivka stupně devátého s_9.

II. Rovina ξ'. *a*) Hlavní body: 1. Pět bodů stupně třetího D', T'_1, T'_2, T'_3, T'_4.

2. Jeden bod stupně devátého S'.

b) Hlavní křivky: 1. Pět přímek $\overline{S'D'}$, $\overline{S'T'_1}$, $\overline{S'T'_2}$, $\overline{S'T'_3}$, $\overline{S'T'_4}$.

2. Jedna kuželosečka k'_2.

3. Osm křivek stupně čtvrtého $k'^{(1)}_4, \dots, k'^{(8)}_4$.

13. Dalšímu studiu transformace $T[1, 2]$ je třeba předeslati dvě pomocné věty, jež jsou jen zvláštní případy známých vět obecných.

a) Je dána řada na přímce d a řada s ní projektivní na racionální křivce k_4. Spojnice sdružených bodů obalují křivku páté třídy mající čtyrnásobnou tečnu d.

Promítneme-li totiž z libovolného bodu P obě projektivní řady, obdržíme ve svazku (P) vztah mezi paprsky jednočtyrznačný. Neboť řadu d protne paprsek tohoto svazku v jediném bodu, jemuž odpovídá na k_4 jediný bod, jenž je promítnut z P jediným paprskem. Křivku k_4 však protne paprsek ve čtyrech bodech, těm odpovídající čtyři body na d jsou promítány čtyřmi paprsky z P. Takový vztah má, jak známo, pět samodružných elementů; samodružný element je pak spojnice dvou bodů sobě odpovídajících. Libovolným bodem prochází tedy pět paprsků, jež spojují dvojice bodů sobě odpovídajících, t. j. křivka obalená těmito spojnicemi je páté třídy. Stane pak se čtyřikráte, že tato spojnice splyne s přímkou d. Neboť ta protne k_4 ve čtyřech bodech; spojnice těchto bodů, počítaných ke k_4, s body, jež jim odpovídají na d, splynou právě s d.

Tím je věta dokázána. Plyne odtud, že *vzniklá křivka je racionální; její tečny tvoří svazek projektivní s řadou na d.*

b) Je dán svazek Σ kubických křivek a racionální křivka k_V páté třídy, jejíž tečny tvoří křivou řadu projektivní se svazkem Σ. Tyto dva útvary vytvoří průsečíky sdružených elementů křivku stupně šestnáctého, pro kterou body base svazku Σ jsou pětinásobné.

Určíme totiž, kolik bodů tohoto geometrického místa leží na libovolné přímce p. Křivá řada tečen i svazek křivek vytínají na ní dvě soustavy bodů, jež jsou v příbuznosti jednopatnáctiznačné. Neboť pokládáme-li libovolný bod přímky za průsečík s křivkou svazku, je tímto bodem určena jediná křivka svazku, které odpovídá jediná tečna křivky, jež protne p v jediném bodu, jenž odpovídá danému. Jestliže obráceně bod daný na p pokládáme za průsečík s tečnou křivky, prochází jím pět tečen této křivky páté třídy, každé odpovídá jedna křivka svazku jež protne p ve třech bodech; dostáváme tedy patnáct bodů, jež odpovídají danému. V tomto vztahu je šestnáct bodů samodružných; v těch se protínají tečny křivky páté třídy s křivkami svazku, jež jim odpovídají. Takových bodů je tedy na přímce šestnáct; tím je určen stupeň vytvořené křivky. Tato křivka projde bodem base svazku Σ pokaždé, když jím projde jedna tečna křivky páté třídy; ale to se stane pětkráte, ježto bodem prochází pět tečen této křivky. Jsou tedy body base skutečně pětinásobné.

14. Opírajíce se o předchozí výsledky, učiníme další krok ve studiu transformace $T[1, 2]$, jenž záleží v tom, že **určíme křivku, která odpovídá přímce v jedné z obou sdružených rovin.**

Budiž dána nejprve přímka p' v rovině ξ'. Její body jsou promítány z bodů S', D' dvěma projektivními svazky paprsků. V rovině ξ obdržíme tedy projektivní přiřazení křivek svazku Σ a řady bodové na d. Ježto svazek Σ je projektivně přiřazen řadě bodové na křivce k_4 (v. odst. 1.), obdržíme projektivní přiřazení této řady bodové s řadou na d. Spojnice bodů sobě odpovídajících v obou řadách vytvoří dle věty a) racionální křivku páté třídy mající d za tečnu čtyrnásobnou. Z konstrukce odst. 4. plyne, že dvojice roviny ξ, odpovídající bodům přímky p', leží na zmíněných spojnicích, a to tam, kde každá tato spojnice protne příslušnou křivku svazku Σ mimo bod T. Běží tedy o křivku, kterou vytvoří svazek křivek Σ s projektivním svazkem racionální křivky páté třídy. Ale to je — dle věty b) — křivka stupně 16-ho, jež má pětinásobné body $A_i (i = 1, \ldots, 9)$. Avšak křivka k_4 tvoří zřejmě součást této křivky; i zbývá křivka k_{12} stupně dvanáctého jako útvar roviny ξ odpovídající přímce p' v rovině ξ'. Tato křivka má čtyrnásobné body $A_1, \ldots, A_8$ a dvojnásobný bod A_9. To plyne také z toho, že přímka p' protne hlavní křivky $k'^{(i)}_4 (i = 1, \ldots, 8)$ vždy ve čtyřech bodech, hlavní křivku k'_2 ve dvou bodech. Touž úvahou seznáváme, že tato křivka k_{12} obsahuje jednoduše body D_1, D_2; T_{11}, T_{12}; T_{21}, T_{22}; T_{31}, T_{32}; T_{41}, T_{42}.

Je tedy tranformace $T[1, 2]$ při přechodu od roviny ξ' k rovině ξ stupně dvanáctého.

Je-li obráceně v rovině ξ dána přímka p, budiž k'_n křivka stupně n-ho, jež jí odpovídá v rovině ξ'. Přímka p' této roviny protne křivku k'_n v n bodech; křivku k_{12} odpovídající přímce p' v rovině ξ protne p ve dvanácti bodech. Z toho plyne $n = 12$, ježto každému průsečíku p a k_{12} odpovídá jediný průsečík čar k'_n a p', a obráceně.

Je tedy transformace $T[1, 2]$ také při přechodu od ξ ke ξ' stupně dvanáctého.

15. Prochází-li přímka p' hlavními body, snižuje se stupeň křivky jí odpovídající dle téhož jednoduchého pravidla, jaké platí pro transformace Cremonovy. Obsahuje-li p' jeden bod D' nebo T'_i, křivka jí odpovídající je stupně devátého, doplňujíc se hlavní křivkou d_3 nebo t_i na křivku st. dvanáctého; má trojnásobné body $A_1, \ldots, A_8$, jednoduchý A_9. Obsahuje-li p' dva ze zmíněných bodů, odpovídá jí křivka stupně šestého mající osm dvojnásobných bodů $A_1, \ldots, A_8$. Jestliže přímka p' obsahuje bod S', odpovídá jí kubická křivka svazku Σ. Jestliže konečně přímka spojuje bod S' s jedním z ostatních pěti hlavních bodů, sníží se stupeň křivky korrespondující o dvanáct, t. j. na nulu; křivka přejde ve dvojici hlavních bodů.

Křivce stupně n-ho v jedné rovině odpovídá v rovině druhé křivka stupně obecně 12n-ho. Jestliže prvá křivka prochází m-kráte hlavním bodem stupně h-ho, snižuje se stupeň křivky jí odpovídající o mh. Tyto věty jsou odůvodněny stejně jako v nauce o transformacích Cremonových.

16. Jest třeba ještě upozorniti na dvě důležité okolnosti, kterými se transformace $T[1, 2]$ liší od Cremonových.

Všimněme si totiž křivky k'_{12}, jež odpovídá přímce p roviny ξ. Ona prochází všemi hlavními body roviny ξ' a to tolikráte, kolik udává stupeň příslušného hlavního bodu. Obráceně musí křivce k'_{12} odpovídati v rovině ξ přímka p. Této křivce odpovídá ovšem křivka stupně $12 \times 12 = 144$. Avšak ježto k'_{12} prochází třikráte každým bodem D', T'_i, sníží se stupeň o $5 \times \times 3 \times 3 = 45$; ježto mimo to prochází devětkráte bodem S', sníží se stupeň ještě o $9 \times 9 = 81$, celkem o $45 \times 81 = 126$, takže zbývá křivka stupně 18-ho, tedy nikoli jen prvního. To však je zcela pochopitelno. Každému bodu přímky p odpovídá jediný bod křivky k'_{12}; obráceně však bodu této křivky odpovídají dva body roviny ξ, z nichž jeden leží na přímce p, druhý na křivce, která této přímce odpovídá v involuci J. Odpovídá tedy křivce k'_{12} v rovině ξ nejen přímka p, nýbrž také ještě křivka, jež je s p sdružena involucí J. Avšak ta je — dle odst. 2. — stupně sedmnáctého; i s přímkou tvoří skutečně křivku stupně osmnáctého.

Jsou tedy možné případy, kdy jedné křivce roviny ξ' odpovídají dvě křivky roviny ξ, a to takové, jež jsou sdruženy involucí J.

17. Všimněme si za druhé křivky k_{12}, jež odpovídá přímce p' roviny ξ'. Křivce k_{12} odpovídá v rovině ξ' křivka stupně 144; tento stupeň se opět sníží a to: ježto křivka k_{12} prochází čtyřikráte každým z osmi bodů čtvrtého stupně A_i, o $8 \times 4 \times \times 4 = 128$; ježto prochází dvakráte bodem druhého stupně A_9, o $2 \times 2 = 4$; ježto konečně prochází všemi deseti body stupně prvého jednoduše, o dalších deset jednotek. Dostáváme tedy stupeň $144 - 128 - 4 - 10 = 2$. Při tom však je zřejmo, že křivce k_{12} může odpovídati jen přímka; tomu tak je skutečně a výsledek právě obdržený se vysvětluje tím, že tato přímka odpovídá křivce k_{12} dvakráte. To pak je snadno pochopitelno z toho, že rovina ξ' je dvojnásobná (v. odst. 4.); když bod proběhne křivku k_{12}, bod jemu odpovídající proběhne přímku p dvakráte.

Je ostatně zřejmo, že tento výsledek je jen zvláštní případ obecné věty, jež zní takto:

Křivce roviny ξ, jež je samodružna v involuci J, odpovídá v rovině ξ' křivka dvojnásob počítaná.

III.

18. **Užijeme předchozích výkladů na případ křivky šestého stupně k_6 v rovině ξ s osmi dvojnásobnými body $A_1, \ldots, A_8$.** Jí odpovídá v rovině ξ' křivka stupně

$$6 \times 12 - 8 \times 8 = 8\text{-ho},$$

ježto křivka k_6 prochází osmi hlavními body čtvrtého stupně, každým dvakráte. Avšak křivka k_6 je samodružna v involuci J (v. odst. 3.), odpovídá jí tudíž v rovině ξ' křivka dvojnásobná, ovšem stupně čtvrtého, k'_4. Křivka k_6 protne hlavní křivku s_9 celkem v 54 bodech. Z těch padne do každého z bodů $A_1, \ldots, A_8$ šest (tyto body jsou trojnásobné pro s_9, v. odst. 5.), úhrnem 48; mimo hlavní body protnou se tedy obě křivky v šesti bodech. I je bod S' šestinásobný pro křivku odpovídající křivce k_6; křivka k'_4 má tedy S' za bod trojnásobný. Hlavní křivky stupně třetího, totiž d_3, t_1, t_2, t_3, t_4, protne k_6 mimo body $A_1, \ldots, A_8$, jež platí za šestnáct průsečíků, ještě ve dvou bodech; k'_4 prochází tedy každým z bodů D', T'_1, T'_2, T'_3, T'_4 jednoduše. Body S', D', T'_i platí pro určení křivky k'_4 za jedenáct podmínek; je tedy tato křivka určena dalšími třemi body, což souhlasí s tím, že také křivka k_6 s danými osmi body dvojnásobnými je určena dalšími třemi body.

Transformace $T[1, 2]$ převádí tedy křivku šestého stupně s osmi body dvojnásobnými na racionální křivku stupně čtvrtého s trojnásobným bodem; i lze z theorie této jednodušší křivky činiti závěry na theorii oné křivky šestého stupně, což v dalším budiž ukázáno.

19. Přímka vedená bodem D' protne k'_4 ještě ve třech bodech, ty se promítají z bodu S' třemi paprsky. Těmto třem bodům odpovídají na k_6 tři dvojice involuce J, jež jsou na křivce vyťaty třemi různými křivkami svazku Σ, jichž spojnice však — v důsledku základní konstrukce z odst 4. — procházejí všechny týmž bodem přímky d, bodem, jenž odpovídá zvolenému paprsku bodem D'. Tím je dokázáno, že každým bodem přímky d procházejí tři spojnice dvojic involuce J, jež leží na křivce k_6. Uvážíme-li však, že přímka d je obecná přímka roviny ξ, seznáme, že vyslovená věta platí pro kterýkoliv bod roviny. Tím je dokázáno:

Spojnice dvojic bodových na křivce šestého stupně s osmi dvojnásobnými body, (sdružených v involuci J čili) *vyťatých na křivce kubickými křivkami svazku, jehož base je určena těmito osmi body, obalují křivku třídy třetí k_{III}.*

Stupeň této křivky určíme, když určíme počet průsečíků přímky d — stále pamatujíce, že je to přímka v obecné poloze — s křivkou k_{III}. Z takového průsečíku lze ke křivce vésti jen dvě tečny, z nichž jednu třeba počítati dvakráte. Snadno nahlédneme, že těmto průsečíkům odpovídají ve vztahu (D') paprsky, jež protnou křivku k'_4 (mimo D'), ještě ve dvou bodech, z nichž jeden třeba počítati dvakráte. Ale to jsou zřejmě tečné vedené z bodu D' ke křivce. Ježto k'_4 je křivka třídy šesté, lze z D' vésti (mimo tečnu v tomto bodě) ještě čtyři tečny ke křivce. Protne tedy d křivku k_{III} ve čtyřech bodech. *Tato křivka je* *tedy stupně čtvrtého*; *z toho plyne, že má dvojnásobnou tečnu a je tedy racionální.* Tím se doplňuje předcházející věta.[5])

20. V rovině ξ buďtež dány tři body X_1, Y_1, Z_1; jimi a dvojnásobnými body $A_1, \dots, A_8$ je určena křivka šestého stupně k_6, jak už bylo připomenuto. Úlohu, sestrojiti tuto křivku, rozřešíme rovněž snadno užitím výsledku odst. 18. Sestrojíme v rovině ξ' body X', Y', Z' odpovídající bodům X_1, Y_1, Z_1; trojnásobným bodem S' a jednoduchými D', T'_1, T'_2, T'_3, T'_4, X', Y', Z' je právě určena křivka k'_4 odpovídající hledané křivce k_6. Křivku k'_4 určenou, jak právě bylo řečeno, dovedeme sestrojiti, na př. tím, že ji převedeme dvěma kvadratickými transformacemi na kuželosečku. Další body této křivky se pak sestrojují lineárně. Tyto body se pak transformací $T[1, 2]$ převádějí ve dvojice křivky k_6, čímž je její konstrukce provedena.

Lze pak od této nepřímé konstrukce dojíti ke konstrukci přímé. Neboť když už je určeno předchozím způsobem devět dvojic bodových, je určeno také devět tečen křivky k_{III}, čímž je tato křivka dostatečně určena; dovedeme pak lineárně sestrojiti její dvojnásobnou tečnu.[6]) Jakmile je tato přímka nalezena, dovedeme nejen sestrojiti křivku k_{III}, nýbrž také uvésti svazek jejích tečen v projektivní vztah se svazkem křivek Σ; pak se další konstrukce děje tak, že k libovolné křivce svazku Σ sestrojíme dle této projektivnosti příslušnou tečnu křivky k_{III}, jež ji protne mimo bod T, známý už předem lineárně, ještě v hledané dvojici. Ta se ovšem sestrojí kvadraticky.

21. Stupeň křivky k'_4 se snižuje vhodnou volbou přímky d. Vezmeme-li za d jednu tečnu křivky k_{III}, protne k_6 tuto přímku v jedné ze čtyř dvojic, které jsme nazvali (v. odst. 11.) T_{i_1}, T_{i_2}. Ale to jsou body hlavní prvního stupně; tím se tedy stupeň křivky odpovídající křivce k_6 snižuje o dva, tedy stupeň křivky k'_4 o jednu; křivce k_6 odpovídá pak racionální křivka stupně třetího, mající dvojnásobný bod S', jednoduchý D'; z bodů T'_i jeden — jak se snadno shledá — na této křivce neleží.

---

[5]) Je to zvláštní případ věty obecně platné o křivkách hyperelliptických. V. Bertini, „La geometria delle serie etc.“ Ann. di mat. (2), 22.

[6]) V. mou práci »O zvláštním druhu konstrukcí« ve Věstníku král. čes. spol. nauk 1914.

Vezmeme-li konečně za d dvojnásobnou tečnu křivky k_{III}, protne k_6 tuto přímku ve dvou ze zmíněných čtyř dvojic, jak netřeba již podrobně vykládati. Tím se stupeň křivky odpovídající křivce k_6 sníží ještě o jednu jednotku; je to pak kuželosečka vedená body S', D' a dvěma z bodů T_i. [7])

Některé příklady praktického užití nomografie.

(Ing. **Frant. Císař.**)

Dána-li rovnice tvaru:

$$f_1 g_3 + f_2 h_3 + f_3 = 0,$$

kde f_1 značí funkci proměnné x_1, f_2 funkci x_2, a f_3, g_3 a h_3 funkce prom. x_3 a x_4, lze vyšetřiti rovnice soustav křivek (čar) x_3 a x_4, jichž průsečíky sdruženy jsou s body rovnoběžných stupnic x_1 a x_2 nomografické soustavy, ze vzorců: *)

$$\xi = \frac{h_3 - g_3}{h_3 + g_3}, \qquad \eta = \frac{-f_3}{h_3 + g_3}$$

kde ξ a η jsou souřadnice bodů vzhledem k osám: X, která spojuje počátky stupnic x_1, x_2 a Y, jdoucí uprostřed mezi přímkami x_1 a x_2 vzdálených od sebe o délku $= 2$.

Vzorců těchto možno s výhodou použíti v mnohých případech praktických k výpočtu a konstrukci příslušných nomogramů; ukázkou buďtež následující příklady.

1. *Nomogramm ku konstrukci perspektivních průmětů bodů útvaru daného půdorysem a nárysem.* (Obr. 1.)

Ve vzorci

$$x = \frac{bd}{a + d}$$

[7]) Ve svém pojednání zmíněném v pozn. 3. provedl jsem přímou konstrukci křivky šestého stupně s osmi dvojnásobnými body, jsou-li dány tři její body jednoduché. Tato přímá konstrukce záleží v nalezení dvojnásobné tečny křivky k_{III}. Uvážíme-li bedlivě, jakým požadavkem je tato tečna určena (str. 12., odst. 20. mého pojednání), shledáme, že tato přímá konstrukce v podstatě znamená, že se má určiti přímka d tak, aby křivce k_6 odpovídala kuželosečka.

*) Viz: Encyclopédie des sciences mathématiques pures et appliquées. Tome I. vol. 4 fasc. 3. Str. 384.